

IZVOD IZ PREPISKE DEKARTA I ELIZABETE^{1*}

1.

DEKART ELIZABETI²
Ehmond [kod Hufa]³, 21. jul 1645.

Gospodo,

Vreme je stalno bilo tako promenljivo otkako sam imao čast da vidim vašu Visost, a bilo je i tako hladnih dana za ovo godišnje doba da sam često brinuo i strahovao hoće li voda iz [banje] Spa⁴ biti onako zdrava i korisna kao što bi bila po vedrijem vremenu; a budući da ste mi ukazali čast posvedočivši mi kako bi vam moja pisma mogla poslužiti da se malo rasonodite dok vam lekari preporučuju da duh ne zaokupljate ničim što ga napreže, loše bih postupio s vašom milostivošću koju mi ukazujete dopuštajući mi da vam pišem ako bih propustio prvu priliku koja mi se u tom smislu pruža.

Lako mi je zamisliti da vas većina pisama koja inače primате uzbuđuje, pa da čak i pre nego što ih pročitate strepite da ćete u njima naći kakvih vesti koje vam se neće dopasti, jer vas je zlehuda sudba već odavno privikla da takva pisma dobijate; ali, što se tiče onih koja vam odavde dolaze, sigurni ste da, ako vam već ne daju nikakva povoda za radost, bar vam ga ne daju ni za tugu, te da ih možete svakoga časa otvoriti ne strahujući da će poremetiti varenje vode koju uzimate. Jer, ne znajući u ovoj pustošiji ni za šta što se u svetu zbiva, i nemajući najčešće drugih misli doli onih koje me, predočavajući mi vrline vaše Visosti, navode da je poželim videti onoliko srećnu i zadovoljnu koliko ona zaslužuje, nemam drugoga predmeta kojim bih vas zabavio negoli da govorim o sredstvima kojima nas filozofija podučava kako bismo stekli ono najviše blaženstvo koje niske duše zalud očekuju od sudbine, a koje, pak, možemo zadobiti samo zahvaljujući nama samima.

Jedno od tih sredstava, koje mi izgleda najkorisnije, jeste da ispitate ono što su stari o tome pisali, te da pokušate da ih nadvisite pridodajući ponešto njihovim poukama, jer na taj ih način možemo u potpunosti usvojiti i pripraviti se da ih primenimo. Stoga, kako bih nadomestio manjkavost svoga duha koji sâm od sebe ne može proizvesti ništa što bih smatrao da vaša Visost zaslužuje pročitati, te kako moja pisma ne bi bila sasvim isprazna i beskorisna, nameravam da ih ubuduće popunjavam razmatranjima koja bih izvodio iz čitanja kakve knjige, na primer, iz one koju je Seneka napisao o *vita beata*

1 * Sve napomene ispod teksta, kao i interpolacije u uglastim zagradama, dodali su pisac uvodne beleške i prevodilac.

2 AT, tom IV, str. 251–253.

3 Mesto u Holandiji, nedaleko od Severnog mora, gde je Dekart 1. maja 1643. iznajmio kuću, u kojoj će ostati sve do svoga odlaska u Švedsku, u oktobru 1649. godine, kod tamošnje kraljice Kristine.

4 U današnjoj Belgiji.

(*Rasprava o blaženom životu*⁵), izuzev ako biste vi radije odabrali neku drugu, ili vam se taj plan ne sviđa. No, ako vidim da ga odobravate (kao što se nadam), a pre svega ako me izvolite obavezati bar time što ćete sa mnom podeliti vaše primedbe o toj knjizi – koje će mi, pored toga što će umnogome poslužiti da me pouče, pružiti priliku da svoje primedbe tačnije uobličim, pa ću ih utoliko brižljivije obraditi – smatrao bih da vam je takva zabava prijatnija. Jer, nema na svetu ničeg za čim revnosnije žudim negoli da, u svemu što je u mojoj moći, posvedočim da sam,

Gospodo,

Vrlo ponizan i poslušan sluga vaše Visosti,

Dekart.

2.

DEKART ELIZABETI⁶

Ehmond, 4. avgust 1645.

Gospodo,

Kada sam odabrao Senekinu knjigu o *vita beata* i predložio je vašoj Visosti kao zabavu koja bi joj mogla prijati, vodio sam jedino računa o ugledu pisca i dostojnosti njenoga predmeta, ne pomišljajući na način na koji se on njime bavi, a za koji sam kasnije, porazmislivši, našao da nije dovoljno strog da bi zaslužio da ga se sledi. Ali, kako bi vaša Visost mogla o tome lakše prosuditi, pokušao bih ovde da objasnim u kom smislu mi se čini da bi taj predmet morao obraditi filozof poput njega, koji je – pošto nije bio prosvetljen verom – imao za vodiča samo prirodni um.

Već na početku, on lepo kaže da *vivere omnes beate volunt, sed ad pervidendum quid sit quod beatam vitam efficiat, caligant*.⁷ No, potrebno je znati šta znači *vivere beate*; na francuskom bih rekao živeti srećno, samo što ima razlike između sreće i blaženstva, utoliko što sreća zavisi samo od stvari koje su izvan nas, pa se otuda srećnijim od mudraca smatraju oni kojima se desilo kakvo dobro koje sami nisu pribavili, dok se blaženstvo, čini mi se, sastoji u savršenom zadovoljstvu duha i unutrašnjem spokojstvu što ga obično nemaju oni kojima je sudbina najnaklonjenija, a mudraci ga stižu bez njene pomoći. Stoga, *vivere beate*, živeti u blaženstvu, nije ništa drugo doli imati duh savršeno zadovoljan i spokojan.

Razmatrajući, potom, šta je to *quod beatam vitam* (»što život čini srećnim«), to jest šta nam može doneti to najviše zadovoljstvo, primećujem da tu ima dve vrste stvari: naime, onih koje zavise od nas, kao što su vrlina i mudrost, te onih koje ne zavise od nas, kao što su počasti, bogatstvo i zdravlje. Jer, izvesno je da čovek dobra roda, koji

5 Upor. Lucije Anej Seneka, *Rasprava o blaženom životu i odabrana pisma Luciliju* (prev. Miloš Đurić), Grafos, Beograd, 1981.

6 *AT*, tom IV, str. 263–268.

7 »Svi žele da blaženo žive, ali ne umeju da vide šta je to što život čini blaženim« (L. A. Seneka, naved. delo, str. 31).

nije bolestan, kome ništa ne nedostaje, te je uza sve to krepostan poput nekog ko je siromašan, slaba zdravlja i nakazan, može uživati u potpunijem zadovoljstvu nego ovaj potonji. Pa ipak, kao što mali sud može biti pun baš kao i veći iako sadrži manje tečnosti, tako i – uzimajući da je nečije zadovoljstvo isto što i punoća i ispunjenje njegovih želja koje se upravljaju umom – nimalo ne sumnjam da najsiromašniji ljudi, prema kojima su sudbina ili priroda bile najmanje milostive, mogu biti potpuno zadovoljni i spokojni kao i oni drugi, mada ne uživaju tolika dobra. A ovde je reč samo o toj vrsti zadovoljstva; jer, pošto ona druga nipošto nije u našoj moći, potraga za njom bila bi zaludna.

Dakle, izgleda mi da bilo ko može sâm od sebe postati zadovoljan i niotkuda ne očekujući ništa, samo pod uslovom da se pridržava triju stvari, na koje se odnose tri pravila morala što sam ih naveo u *Reči o metodi*.⁸

Prvo glasi da čovek uvek treba da se trudi da se služi svojim duhom najbolje što je moguće kako bi saznao šta mu valja činiti ili ne činiti u svim životnim prilikama.

Drugo, neka bude čvrst i postojan u odlučnosti da izvršava sve što će mu um savetovati, a da ga strasti ili prohtevi od toga ne odvrate; a verujem da se upravo čvrstina te odlučnosti mora smatrati vrlinom, premda ne znam da ju je iko ikad na taj način objasnio, nego su je delili na više vrsta koje su različito imenovali, zbog različitih predmeta na koje se ona odnosi.

Treće, neka ima u vidu da su – sve dok se, koliko god mu je to moguće, tako vlada u skladu sa umom – sva dobra koja ne poseduje podjednako izvan domašaja njegove moći, i neka se, tim putem, navikava da ih i ne poželi; jer, jedino nas želja, te žaljenje ili kajanje, mogu sprečiti da budemo zadovoljni; ali, ako uvek činimo sve što nam um nalaže, nikad nećemo imati nikakvog razloga da se kajemo, čak i ako nam događaji naknadno pokažu da smo se prevarili, pa makar to i ne bilo našom greškom. A ako nimalo ne želimo da imamo, na primer, više ruku ili više jezika nego što ih imamo, nego želimo više zdravlja ili bogatstva, to je samo zato što mislimo da bismo ovo potonje mogli steći zahvaljujući našem ponašanju, ili pak zato jer to dugujemo našoj prirodi, što ne važi za one druge stvari; toga ćemo mišljenja moći da se oslobodimo smatrajući da, pošto smo uvek sledili savet našega uma, nismo propustili ništa što je bilo u našoj moći, te da bolesti i nevolje nisu za čoveka manje prirodni od blagodeti i zdravlja.

Uostalom, nisu baš sve želje nespojive s blaženstvom, već samo one koje prate nestrpljenje i tuga. Nije, takođe, nužno ni da se naš um nimalo ne vara; dovoljno je da nam naša savest posvedoči da nam nikad nije uzmanjkalo odlučnosti i vrline kako bismo obavili sve što smo smatrali najboljim, pa je stoga sama vrlina dovoljna da u životu budemo zadovoljni. Pa ipak, budući da, kada nije prosvetljena razumom, ona može biti lažna – to jest, volja i odlučnost da činimo dobro mogu nas navesti na rđave stvari za koje verujemo da su dobre – zadovoljstvo koje otuda proizlazi ipak nije postojano; a pošto pomenutu vrlinu obično suprotstavljamo užicima, prohtevima i strastima, teško ju je upražnjavati, dok ispravno korišćenje uma, pružajući istinsko poznavanje dobra, sprečava da ona bude lažna, pa čak i, usklađujući je s dopuštenim užicima, toliko olakšava njenu primenu, a ukazujući na svojstva naše prirode u toj meri ograničava naše

⁸ Upor. Rene Dekart, *Reč o metodi* (prev. Radmila Šajković), Srpsko filozofsko društvo, Beograd, 1952, III deo.

želje, da treba priznati kako najveća sreća čovekova zavisi od tog ispravnog korišćenja uma, te da je učenje koje služi da bi se ono steklo najprijatnije i najugodnije zanimanje kojem se možemo odati.

Shodno tome, čini mi se da nas je Seneka morao podučiti svim glavnim istinama čije se poznavanje zahteva kako bi se olakšalo upražnjavanje vrline i u red dovele naše želje i strasti, te na taj način uživalo u prirodnom blaženstvu, što bi njegovu knjigu učinilo najboljom i najkorisnijom koju bi jedan paganski filozof umeo da napiše. Pa ipak, ovde iznosim samo svoje mišljenje, koje podastirem sudu vaše Visosti; a ako mi ona učini toliko milosti da me obavesti u čemu sam pogrešio, dugovaću joj vrlo veliku zahvalnost i, ispravljajući svoje greške, posvedočiti da sam,

Gospodo,

Vrlo ponizan i poslušan sluga vaše Visosti,

Dekart.

3.

ELIZABETA DEKARTU⁹

[Hag], 16. avgust [1645]

Gospodine Dekart,

Pregledajući knjigu koju ste mi preporučili, naišla sam na mnoštvo lepih odlomaka i dobro smišljenih izreka koje mi pružaju povoda za prijatnu meditaciju, ali – pošto su nemetodične, a pisac ne sledi čak ni onu metodu koju je sebi zadao – ne poučavaju me u predmetu kojim se bavi. Jer, umesto da ukaže na najkraći put koji vodi blaženstvu, on se zadovoljava da pokaže da ga njegovo bogatstvo i raskoš nipošto ne onesposobljavaju da blaženstvo postigne. To sam morala da vam napišem kako ne biste pomislili da se s vama slažem zato što ne razmišljam dovoljno ili što sam lenja. Takođe, ne tražim da Seneku i dalje ispravljate zato što je vaš način rasuđivanja izuzetniji, nego stoga što je najprirodniji koji sam ikad susrela, pa izgleda kao da me ne uči ničim novom osim što me osposobljava da iz svoga duha izvodim saznanja koja još nisam zapazila.

Eto zašto još ne umem da se otresem sumnje može li se do blaženstva o kojem govorite dospeti bez pomoći onoga što niukoliko ne zavisi od volje, pošto ima bolesti koje sasvim oduzimaju moć rasuđivanja, pa otuda i onu da se uživa u razboritom spokojstvu, te drugih koje umanjuju snagu i sprečavaju nas da sledimo načela koja će zdrav razum skovati, pa i najumerenijeg čoveka čine sklonim da se prepusti svojim strastima i manje sposobnim da se ispetlja iz udesa sudbine, koji pak zahtevaju žustru odlučnost. Kada se u svojim napadima kamena u bubregu Epikur¹⁰ upinjao da prijatelje ubedi da bol nimalo ne oseća, umesto da prostački zapomaže, vodio je život filozofa, a ne vladara, vojskovođe ili dvorjanina, i znao je da ga ništa što dolazi spolja neće navesti da zaboravi svoju ulogu i propusti da se iz nevolje izbavi u skladu s pravilima svoje filozofije.

⁹ *AT*, tom IV, str. 268–270.

¹⁰ Epikur je umro posle dve nedelje bezuspešnih pokušaja da se oslobodi kamena u bubregu.

A čini mi se da je u takvim prilikama vajkati se neizbežno, te da nas ne može zaštititi saznanje da je grešiti čoveku prirodjeno baš kao i biti bolestan. Isto tako, nije da ne znamo da smo mogli izbeći svaku pojedinačnu pogrešku.

No, kada me budete podučili istinama koje treba znati kako bi se olakšalo upražnjavanje vrline, sigurna sam da ćete mi razjasniti ove poteškoće, kao i niz drugih koje zasad ne zapažam, Molim vas, dakle, da ne odustanete od namere da me vašim poukama obavezujete, a verujte da ih cenim baš koliko i zaslužuju.

Već me osam dana rđavo raspoloženje bolesnog brata sprečava da vam uputim ovu molbu, jer ostajem stalno uza nj kako bih ga, zahvaljujući naklonosti koju gaji prema meni, privolela da se potčinjava propisima lekara, ili pak kako bih mu pokazala svoju naklonost pokušavajući da ga razonodim, pošto je uveren da sam za to kadra. Priželjkujem da budem kadra i vas uveriti da ću celoga života biti,

Gospodine Dekart,

Vaša vrlo odana prijateljica koja vam stoji na usluzi,
Elizabeta.

4.

DEKART ELIZABETI¹¹
Ehmond, 18. avgust 1645.

Gospodo,

Iako ne znam da li su moja poslednja pisma bila isporučena vašoj Visosti, te pošto ne mogu a da ne pomislim da to znate bolje od mene, napisati išta što bi se ticalo predmeta koji sam imao čast da odaberem kako bih vas zabavio, ipak nastavljam, uveren da vam moja pisma neće biti dosadnija od knjiga iz vaše biblioteke; jer, sve dok ne sadrže nikakve vesti koje bi vam bilo stalo da saznate odmah, ništa vas neće mamiti da ih čitate kada ste zauzeti kakvim poslom, pa ću – ako im posvetite samo onoliko časaka koliko želite da izgubite – vreme koje mi treba da bih ih napisao smatrati vrlo dobro upotrebljenim.

Rekao sam ranije šta mi se čini da je Seneka morao obraditi u svojoj knjizi, a sada ću ispitati šta je zaista obradio. Uopšte uzev, tu zapažam samo tri stvari: prvo, on pokušava da objasni šta je najviše dobro, pa daje njegove različite definicije; drugo, on osporava Epikurovo mišljenje i, treće, odgovara onima koji prigovaraju filozofima da ne žive u skladu s pravilima koja propisuju. No, kako bih podrobnije sagledao na koji se način on bavi tim stvarima, zadržaću se malo na svakom od poglavlja.

U prvom poglavlju, on kudi one koji radije slede običaj i primer negoli um. *Nunquam de vita judicatur*, kaže on, *semper creditur*.¹² Pa ipak, on dopušta da čovek priupita za savet one koje smatra mudrijima, ali zahteva i da pribegne sopstvenom sudu kako bi preispitao njihovo mišljenje. U tome se s njim potpuno slažem; jer, iako ljudi većinom

11 AT, tom IV, str. 271–278.

12 »Svako više voli verovati nego li sam razmišljati« (L. A. Seneka, naved. delo, str. 32).

nisu u stanju da sami pronađu ispravan put, malo ih je ipak koji ga ne mogu prepoznati kada im neko drugi na nj jasno ukaže; i ma šta da se desi, čovek ima razloga da mu savest bude zadovoljna i da bude uveren da su njegova mišljenja o moralu najbolja moguća, jer se – umesto da se slepo poveo za primerom – pobrinuo da potraži savet mudrijih ljudi i sve snage svoga duha uložio u ispitivanje onoga što ima da sledi. No, premda se trudi da nakiti svoje izlaganje, Seneka ovde ne izražava uvek dovoljno strogo svoju misao; na primer, kada kaže *sanabimur, si modo separemur a coetu*,¹³ izgleda kao da naučava da je čoveku dovoljno biti neobičan kako bi bio mudar, mada mu to nije namera.

U drugom poglavlju, on bezmalo samo ponavlja, drugim rečima, ono što je rekao u prvom, i dodaje samo da dobro nije ono što se obično smatra dobrim.

Potom, u trećem poglavlju, pošto se ponovo poslužio mnogim suvišnim rečima, on najzad izlaže svoje mišljenje o najvišem dobru: naime, *rerum naturae assentitur*, te *ad illius legem exemplumque formari sapientia est*, pa *beata vita est conveniens naturae suae*.¹⁴ Sva ova objašnjenja čine mi se prilično nejasna; jer, nema sumnje da pod prirodom on ne želi da podrazumeva naše prirodne sklonosti, s obzirom na to da nas one obično navode da hodimo za uživanjem, protiv kojeg on ustaje; no, iz nastavka njegovog izlaganja može se prosuditi da pod *rerum naturam* podrazumeva poredak koji je Bog ustanovio u svim stvarima koje postoje u svetu, pa – smatrajući taj poredak nepogrešivim i nezavisnim od naše volje – kaže da *rerum naturae assentiri et ad illius legem exemplumque formari sapientia est*;¹⁵ a to znači da se mudrost sastoji u tome da pristajemo na poredak stvari i činimo ono za šta verujemo da smo rođeni da činimo; ili, pak, rečima hrišćanina, to je mudrost da se povinujemo božjoj volji i sledimo je u svim našim delima; a da *beata vita est conveniens naturae suae*, to jest da se blaženstvo sastoji u tome da na taj način sledimo poredak sveta i kao povoljno primamo sve što nam se događa. Time nije objašnjeno skoro ništa, pa nije sasvim jasna veza s onim što on kaže odmah potom, naime da to blaženstvo čovek može postići *nisi sana mens est*,¹⁶ itd., osim ako ne misli i da *secundum naturam vivere* znači živeti shodno istinskom umu.

U četvrtom i petom poglavlju, on daje nekoliko drugih definicija najvišeg dobra, koje sve stoje u nekoj vezi sa smislom one prve, ali ga nijedna dovoljno ne objašnjava; a svojom raznovrsnošću one pokazuju da Seneka nije jasno shvatio šta hoće da kaže, jer ukoliko nešto bolje pojmimo, utoliko smo odlučniji da to izrazimo na samo jedan način. Definicija u kojoj mi se čini da je to najbolje pogodio nalazi se u petom poglavlju, gde on kaže da *beatus est qui nec cupit nec timet beneficio rationis*,¹⁷ te da *beatus vita est in recto certoque iudicio stabilita*.¹⁸

13 »Bićemo spaseni čim se odvojimo od velike gomile« (isto).

14 »Ja se držim prirode [...]; ne skretati od nje i uobličavati sebe prema njenu zakonu i primeru, to je mudrost. Blaženi je, dakle, život koji stoji u punoj saglasnosti sa svojom prirodom« (isto, str. 34).

15 »Ne skretati od [prirode] i uobličavati sebe prema njenu zakonu i primeru, to je mudrost« (isto).

16 »Samo ako je zdrava duha« (isto).

17 »Blaženim se može nazivati i onaj koji, vođen umom, ništa više ne želi i ničega se više ne boji« (isto, str. 36).

18 »Blažen život jeste, dakle, onaj koji se osniva na pravilnom i pouzdanom sudu, te je postojan i nepromenljiv« (isto).

U tim poglavljima on zapodeva raspravu sa onima koji blaženstvo nalaze u uživanju, pa je nastavlja i u sledećim poglavljima. Stoga bih, pre nego što ih razmotrim, izneo ovde svoje mišljenje o tim pitanjima.

Primećujem, najpre da ima razlike između blaženstva, najvišeg dobra i krajnjeg cilja ili svrhe kojoj treba da teže naša dela: jer, blaženstvo nije najviše dobro već ga pretpostavlja, a sastoji se u zadovoljstvu i spokojstvu duha koje dolazi otuda što to najviše dobro posedujemo. Ali, pod ciljem naših dela može se podrazumevati i jedno i drugo; jer, najviše dobro je, bez sumnje, nešto što moramo postaviti kao svrhu svih naših dela, a zadovoljstvo koje otuda proizlazi, budući da je draž zbog koje za najvišim dobrom tragamo, takođe se s pravom naziva i našim ciljem.

Primećujem, osim toga, da je reč uživanje Epikur shvatao u drugačijem smislu nego oni koji su se s njim sporili. Jer, svi njegovi protivnici suzili su značenje te reči na nasladu čula, a on ga je, naprotiv, proširio na sva zadovoljstva duha, kao što se lako može prosuditi iz onoga što su o njemu pisali Seneka i nekolicina drugih.

Dakle, među paganskim filozofima vladala su tri glavna mišljenja u pogledu najvišeg dobra i cilja naših dela, naime Epikurovo, koji je rekao da je to uživanje, Zenonovo, koji je tvrdio da je to vrlina, te Aristotelovo, koji ga je sklopio od svih savršenstava, kako telesnih tako i duhovnih. Čini mi se da se ta tri mišljenja mogu smatrati istinitim i međusobno usklađenim samo pod uslovom da ih se protumači na pogodan način.

Jer, pošto je razmotrio najviše dobro celokupne ljudske prirode uopšte uzev, to jest ono koje može posedovati najpotpuniji od svih ljudi, Aristotel je imao pravo što ga je sklopio od svih savršenstava za koja je ljudska priroda kadra; ali, to ne služi našim potrebama.

Zenon je, naprotiv, razmotrio najviše dobro koje svaki čovek kao pojedinac može da poseduje; stoga je i on imao dobrog razloga da kaže da se ono sastoji jedino u vrlini, pošto među dobrima koja možemo imati samo ono u celosti zavisi od naše slobodne volje. No, izjednačavajući međusobno sve poroke, on je tu vrlinu predstavio kao tako strogu i u toj meri protivnu uživanju da bi, čini mi se, samo melanholici ili, pak, duhovi potpuno odvojeni od tela mogli da se nađu među njenim sledbenicima.

Najzad, razmatrajući u čemu se sastoji blaženstvo, te šta je pobuda ili svrha kojoj teže sva naša dela, Epikur nije pogrešio kada je rekao da je to uživanje uopšte uzev, to jest zadovoljstvo duha; jer, premda bi nas puko saznanje o našoj dužnosti moglo navoditi da činimo dobra dela, ipak nam ne bi moglo pribaviti uživanje ni u kakvom blaženstvu ako iz toga ne bi proizlazilo nikakvo zadovoljstvo. Ali, pošto se uživanjem često nazivaju lažna zadovoljstva, praćena odmah ili kasnije nemirom, brigama i kajanjem, mnogi su verovali da je to Epukorovo mišljenje naučavalo porok; i doista, ono ne poučava vrlini. Ali, kao što se – kada se raspiše nagrada za hitac u središte mete, želja da pucaju budi u ljudi tako što im se pokaže nagrada, ali je ne mogu osvojiti ukoliko ne vide metu, a oni koji je vide nisu voljni da pucaju ako ne znaju da je raspisana nagrada – tako se i za vrlinom, kao metom, ne žudi odveć kada je samo ona pred očima; a zadovoljstvo, kao nagrada, može se postići samo ako se za njim hodi.

Zato bih ovde mogao zaključiti da se blaženstvo sastoji naprosto u zadovoljstvu duha, to jest u zadovoljstvu uopšte uzev; jer, iako ima zadovoljstava koja zavise od tela, i drugih koja od tela nimalo ne zavise, nema nijednog koje ne bi počivalo u duhu:

ali, da bi se postiglo postojano zadovoljstvo, potrebno je hoditi za vrlinom, to jest imati čvrstu i ustrajnu volju da izvršavamo sve što smatramo najboljim, te upotrebiti svu snagu našega razuma da bismo o tome dobro prosudili. Za neki drugi put ostavljam razmatranje onoga što je Seneka o tome rekao; jer, moje je pismo već predugačko, pa mi ostaje taman toliko mesta koliko je potrebno da napišem da sam,

Gospodo,

Vrlo ponizan i poslušan sluga vaše Visosti,

Dekart.

5.

ELIZABETA DEKARTU¹⁹

[Hag, avgust 1645]

Gospodine Dekart,

Verujem da ste iz mog poslednjeg pisma od 16. [avgusta] videli da sam primila vaše pismo od 4. [avgusta]. I nema potrebe da dodajem kako me je, u pogledu predmeta kojim se bavi, ono prosvetlilo više nego sve što sam o tome mogla pročitati ili do čega sam meditacijom mogla doći. Isuviše vam je dobro poznato šta radite i za šta sam ja kadra, a odveć ste dobro ispitali i šta su uradili drugi da bih u to mogla posumnjati, mada se, zbog viška plemenitosti, pravite da vam nije poznato u kojoj ste me meri obavezali time što ste mi pružili tako korisno i prijatno zanimanje kao što je čitanje i razmatranje vaših pisama. Da nije ovog poslednjeg, ne bih tako dobro shvatila šta Seneka misli o blaženstvu, kao što verujem da sada shvatam. Nejasnoće koje u toj knjizi nalazim, kao i u većini knjiga starih, pripisala sam načinu izražavanja, posve različitom od našeg, zbog čega su stvari koje mi smatramo problematičnim mogle kod njih proći kao hipoteze; a manjak povezanosti i reda kojeg bi se Seneka držao pripisala sam nameri da, razgorevajući maštu, pribavi sebi poklonike pre negoli učenike koje bi upućivao u njihovom rasuđivanju, pa je pribegavao dosetkama poput pesnika i pripovedača kako bi mlade ljude privukao da slede njegovo mišljenje. Način na koji on pobija Epikurovo mišljenje kao da potkrepljuje taj utisak. O pomenutom filozofu nam poverava: *quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati*.²⁰ A malo ranije, kroz usta svojih sledbenika, kaže: *ego enim nego quemquam posse iucunde vivere, nisi simul et honeste vivat*.²¹ Otuda jasno proizlazi da su uživanjem oni imenovali radost i zadovoljstvo duha, koje Seneka naziva *consequentia summum bonum*.²² Pa ipak, u ostatku knjige, o tom epikurejskom uživanju on govori više kao satiričar nego kao filozof, kao da je ono isključivo čulno. Ali, bila bih ipak prema njemu dobrohotnija, s obzirom da ste se

¹⁹ AT, tom IV, str. 278–280.

²⁰ »Isti zakon koji mi postavljamo za vrlinu postavlja on za uživanje« (L. A. Seneka, naved. delo, str. 44).

²¹ »Ja, ipak, tvrdim da niko ne može prijatno živeti ako u isti mah i pošteno ne živi« (isto, str. 41).

²² »Posledicom najvišeg dobra« (L. A. Seneca, *De vita beata*, gl. XV, § 2).

pobrinuli da objasnite mišljenja [starih] i izmirite njihove razmirice bolje nego što bi to oni sami mogli da urade, te da time otklonite jak prigovor protiv potrage za najvišim dobrom koje nijedan od tih velikih duhova nije mogao da definiše, kao i protiv autoriteta ljudskog uma, pošto te izvrsne ličnosti on nije nimalo prosvetlio u pogledu saznanja onoga što im je bilo najpotrebnije i najviše ležalo na srcu. Nadam se da ćete, na osnovu onoga što je Seneka rekao, ili je trebalo da kaže, nastaviti da me podučavate u pogledu sredstava za snaženje razuma, pošto je nemoguće ne slediti dobar put kada je on poznat, pa bih tako u svim životnim delima ponajbolje sudila, što mi se, pak, čini najvećom poteškoćom. I budite, molim vas, iskreni pa mi kažite ako zloupotrebljavam vašu dobrotu, zahtevajući previše vašeg slobodnog vremena kako biste udovoljili

Vašoj vrlo odanoj prijateljici koja vam stoji na usluzi,
Elizabeti.

6.

DEKART ELIZABETI²³

Ehmond, 1. septembar 1645.

Gospodo,

Budući da ovih dana nisam bio siguran da li je vaša Visost u Hagu ili Renenu,²⁴ poslao sam svoje pismo preko Lajdena, a ono koje ste mi vi učinili čast napisati stiglo mi je tek kada je listonoša, koji ga je doneo u Alkmar, otuda već otišao. To me je sprečilo da vam ranije posvedočim koliko sam ponosan što se moj sud o knjizi koju ste se potrudili da pročitate ne razlikuje od vašeg, i što vam se moj način rasuđivanja čini sasvim prirodnim. Da ste imali dovoljno slobodnog vremena da porazmislite o onome čime se knjiga bavi, kao što sam ja učinio, siguran sam da ne bih mogao napisati ništa što niste primetili bolje od mene; no, pošto dob,²⁵ poreklo i poslovi vaše Visosti to nisu mogli dopustiti, možda će vam ovo što pišem poslužiti da prištedite malo vremena, pa će vam čak i moje pogreške pružiti priliku da uočite istinu.

Na primer, kada sam govorio o blaženstvu koje u celosti zavisi od naše slobodne volje i koje svi ljudi mogu postići bez ikakve pomoći s neke druge strane, vrlo dobro primećujete da ima bolesti koje, oduzimajući moć rasuđivanja, oduzimaju i onu da se uživa u spokojstvu razborita duha; a to mi kazuje da se ono što sam uopšteno rekao o svim ljudima mora odnositi samo na one koji se slobodno koriste svojim umom, i uz to znaju put kojega se treba držati kako bi se do tog blaženstva dospelo. Jer, nema nikog

23 AT, tom IV, str. 280–287.

24 Grad u Holandiji u koji se Elizabetin otac Fridrih V (1596–1632), izborni knez Rajnskog Palatinata, koji je stolovao u Hajdelbergu, povukao pošto je izgubio vlast u Boemiji. Na poziv pobunjenih čeških protestanata, godine 1619, on je krunisan kao Fridrih I od Boemije. U sklopu katoličke protivreformacije, već sledeće godine, na početku Tridesetogodišnjeg rata, »Kralja jedne zime« svrgli su i u izgnanstvo proterali Austrijanci.

25 Elizabeta je tada imala nepunih dvadeset i sedam godina.

ko ne želi da bude srećan, ali mnogi ne znaju kako to ostvariti; a telesne tegobe često sprečavaju da volja bude slobodna. To se dešava i kada spavamo; jer, i najveći filozof na svetu ne može se uzdržati ružnih snova, ako ga njegov temperament na to priprema. Pa ipak, kao što nam iskustvo pokazuje, ako smo, dok nam je duh bio slobodan, često na nešto mislili, to će nam se vraćati i kasnije, bez obzira na telesne tegobe; tako, mogu reći da mi se u snovima nikad ne javlja ništa neprijatno, a bez sumnje je velika prednost kada se čovek odavno privikao da nema turobnih misli. No, mi možemo u potpunosti odgovorati za sebe samo dok smo pri sebi, pa je bolje izgubiti život nego sposobnost korišćenja uma; jer, čak i da nije pouka vere, sama prirodna filozofija budi u našoj duši nadu da će posle smrti biti srećnija nego što je sada; i nema ničeg mučnijeg čime je ona plaši nego da će biti vezana uz telo koje joj u celosti oduzima njenu slobodu.

Što se tiče drugih tegoba, koje nimalo ne remete pamet nego samo kvare raspoloženje i izazivaju neobičnu sklonost tuzi, besu ili kakvoj drugoj strasti, one bez sumnje zadaju muka, ali mogu biti savladane, pa čak i pružaju duši podlogu za spokojstvo utoliko veće što ih je bilo teže savladati. A mislim da slično važi i za sve spoljašnje prepreke, kao što su bleštavilo koje ide uz plemenito poreklo, dvorska laskanja, zli udesi sudbine, ali i one velike blagodeti koje ljude obično više ometaju da igraju ulogu filozofa negoli nemili udarci sudbine. Jer, kada ima sve što poželi, čovek zaboravlja da misli na sebe, a kada se, kasnije, sudbina promeni, oseća se utoliko zatečeniji što se u nju više uzdao. Najzad, može se uopšteno reći da nema ničeg što bi nam moglo u potpunosti uskratiti sredstva da budemo srećni, pod uslovom da nam ne remeti um, te da sve ono što nam izgleda najneugodnije nije uvek i ono što nam najviše škodi.

No, da bismo tačno znali koliko pojedina stvar može doprineti našem zadovoljstvu, treba razmotriti uzroke koji ga proizvode, a to je i jedno od glavnih saznanja koja mogu poslužiti da se olakša upražnjavanje vrline; jer, kreposna su sva delovanja naše duše koja nam pribavljaju kakvo savršenstvo, a celokupno naše zadovoljstvo sastoji se samo u unutrašnjem osvedočenju da smo ga ostvarili. Tako, nikad ne možemo upražnjavati nijednu vrlinu (to jest, učiniti ono što nas um uverava da moramo učiniti) koja nam ne bi pridolažila iz zadovoljstva i užitka. Ali, dve su vrste užitaka: jedni pripadaju samo duhu, a drugi čoveku, naime duhu utoliko što je sjedinjen s telom; a budući da se uobrazilji zbrkano predočavaju, ovi potonji često izgledaju mnogo veći nego što jesu, naročito pre nego što ih postignemo, što je izvor svih zala i zabluda u životu. Jer, u skladu s pravilom uma, svaki užitak bi se morao odmeravati prema veličini savršenstva koje proizvodi, pa na taj način sameravamo užitke čiji su nam uzroci jasno poznati. Ali, strast nas često navodi da verujemo da su neke stvari mnogo bolje i poželjnije nego što zaista jesu; potom, pošto smo se prilično namučili da ih steknemo, i u međuvremenu propustili priliku da zadobijemo druga, istinskija dobra, uživanje u onima prvim ukazuje nam na sve njihove mane, pa se otuda javljaju prezir, žal i kajanje. Stoga je prava dužnost uma da razmotri stvarnu vrednost svih dobara čije sticanje, čini se, na neki način zavisi od našeg ponašanja, kako nikad ne bismo propustili da uložimo sav trud pokušavajući da pribavimo ona dobra koja su doista najpoželjnija; a ako se, pritom, sudbina odupre našim namerama i spreči nas da u njima uspemo, zadovoljićemo se bar time što ništa nismo izgubili našom greškom, pa ćemo i dalje uživati u svom blaženstvu čije će postizanje biti u našoj moći.

Tako, na primer, gnev može u nama katkad pobuditi tako silovitu želju za osvetom da ćemo umisliti kako će nam kažnjavanje našeg neprijatelja pružiti više užitka nego očuvanje sopstvene časti ili života, te ćemo zbog toga i jedno i drugo neoprezno izložiti opasnosti. Umesto toga, ako razmotri u čemu se sastoji dobro i savršenstvo na kojem počiva užitak pribavljen osvetom, um neće naći ništa drugo (bar ukoliko nam osveta ne služi da sprečimo da nas ponovo povrede) izuzev pomisli da nad onim kome se svetimo imamo neku vrstu nadmoći i nekakvu prednost. To je često samo isprazna maštarija koja nimalo ne zaslužuje da je procenjujemo u poređenju s čašću ili životom, pa čak ni sa zadovoljstvom koje bismo osetili uvidevši da smo, uzdržavajući se osvete, obuzdali naš gnev.

A slično se zbiva i sa svim drugim strastima; jer, nema nijedne a da dobro kojem teži ne prikazuje u većem sjaju nego što ga ono zaslužuje, te nas navodi da, pre nego što ih se domognemo, užitke zamišljamo mnogo većima nego što kasnije, kada ih iskusimo, nađemo da oni zaista jesu. Zbog toga se redovno kudi naslada, jer se ta reč koristi naprosto da bi označila užitke koji nas svojim prividom često obmanjuju i čine da zanemarimo druge, mnogo postojanije, čije nas iščekivanje ne dotiče toliko, a takvi su obično samo duhovni užici. Kažem – obično: jer, nisu svi duhovni užici hvale vredni, budući da mogu biti zasnovani na kakvom pogrešnom sudu, kao što je užitak koji nalazimo u ogovaranju, zasnovan samo na tome što mislimo da ćemo morati da budemo utoliko cenjeniji ukoliko su drugi manje cenjeni; a takvi užici nas mogu svojim prividom i obmanuti kada ih prati kakva jaka strast, kao što se vidi u slučaju užitka koji donosi slavljublje.

No, glavna razlika između telesnih i duhovnih užitaka sastoji se u tome što, budući da je telo podložno neprestanom menjanju, od kojeg zavise čak i njegovo održanje i blagostanje, svi užici koji ga se tiču ne traju dugo; jer, oni proizlaze samo iz pribavljanja nečeg što je telu korisno u trenutku kada to primamo, a čim mu to više nije korisno i oni prestaju, dok užici duše mogu biti besmrtni kao i ona sama, pod uslovom da su zasnovani tako čvrsto da ih ne kvare ni saznanje istine, niti pak bilo kakvo pogrešno uverenje.

Uostalom, ispravno korišćenje našeg uma u upravljanju životom sastoji se naprosto u tome da bez strasti preispitamo i razmotrimo vrednost svih savršenstava, kako tela tako i duha, koja je moguće steći našim ponašanjem, da bismo – obično primorani da se lišimo jednih u korist drugih – uvek odabrali ona bolja. A pošto su savršenstva tela neznatnija, može se uopšteno reći da i bez njih ima načina da čovek bude srećan. Pa ipak, nipošto nisam mišljenja da ih treba potpuno prezreti, niti se pak osloboditi strasti; dovoljno je potčiniti ih umu, pa kada smo ih na taj način ukrotili, one katkad postaju utoliko korisnije što više teže krajnosti. A ja nikad neću imati veće strasti od one koja me priklanja poštovanju i divljenju što vam ih dugujem, te da budem,

Gospođo,

Vrlo ponizan i poslušan sluga vaše Visosti,

Dekart.

ELIZABETA DEKARTU²⁶
[Hag], 13. septembar [1645]

Gospodine Dekart,

Kada bi mi savest ostala zadovoljna izgovorima koje, kao lekove, nalazite za moje neznanje, puno bih joj dugovala i bila bih pošteđena kajanja što sam tako rđavo upotrebila vreme za kojega sam uživala u korišćenju uma; a ono mi je bilo duže nego mojim vršnjacima utoliko što su me poreklo i bogatstvo prinudili da svoje rasuđivanje rano uposlim kako bih vodila jedan prilično tegoban život, lišen blagodeti koje su me mogle sprečiti da mislim na sebe, ali i potčinjenosti koja bi me obavezala da se poverim razboritosti kakve guvernanter.

Pa ipak, ne verujem da su te blagodeti ili laskanja koja ih prate u stanju da dušama visoka roda potpuno oduzmu snagu duha i spreče ih da mène sudbine doživljavaju kao filozofi. Ali, ubeđena sam da mnoštvo slučajnih događaja koji ih iznenađuju – budući da im ne ostavljaju vremena da preispitaju koje je sredstvo najkorisnije primeniti – osobe zadužene da upravljaju zajednicom često navodi (ma koliko kreplosni bili) da preduzimaju dela zbog kojih se kasnije kaju, a to smatrate jednom od glavnih prepreka blaženstvu. Istina je da bi ih od brojnih pogrešaka mogla zaštititi navika da dobra procenjuju prema tome mogu li ona doprineti zadovoljstvu, da pomenuto zadovoljstvo odmeravaju prema savršenstvima koja urađaju užicima, te da o tim savršenstvima i užicima sude bez strasti. No, da bi se dobra na taj način procenjivala, treba ih savršeno poznavati; a da bi se poznavala sva ona među kojima u jednom delatnom životu treba birati, valjalo bi posedovati beskonačno znanje. Reći ćete da čovek ipak može biti spokojan kada mu savest posvedoči da je pribegao svim mogućim merama opreza. Ali, to nikad ne biva ako se nismo dobro preračunali. Jer, uvek se premišljamo u pogledu onoga što je još trebalo uzeti u obzir. Da bi se zadovoljstvo odmerilo prema savršenstvu koje ga uzrokuje, trebalo bi jasno sagledati vrednost svake od tih stvari, naime jesu li poželjnije one koje samo nama služe, ili pak one koje nas čine korisnim drugima. Izgleda da potonje prekomerno ceni čovek koji po naravi brine za druge, a prve, pak, onaj koji živi samo za sebe. Pa ipak, svaki od njih svoju sklonost podupire razlozima dovoljno jakim da bi je zadržao celoga života. Tako je i s drugim telesnim i duhovnim savršenstvima koja jedno prećutno osećanje, koje se ne sme nazivati strašću jer nam je prirođeno, navodi um da ih odobri. Kažite mi, dakle, molim vas, dokle to osećanje (budući da je dar prirode) treba slediti i kako ga ublažiti?

Htela bih još da mi definišete strasti,²⁷ kako bih ih dobro upoznala; jer, kada mi iskustvo ne bi pokazivalo da ima i takvih koje nas navode na razumna dela, oni koji ih nazivaju poremećajima duše ubeđivali bi me da se njihova snaga sastoji samo u tome što opsenjuju i pokoravaju um. No, sigurna sam da ćete mi pružiti više razjašnjenja kada objasnite kako ih to njihova snaga čini korisnijim ukoliko su potčinjenije umu.

26 AT, tom IV, str. 287–290.

27 Na Elizabetin podsticaj, Dekart u to vreme radi na rukopisu svoje buduće knjige *Strasti duše* (1649), koju će posvetiti kraljici Kristini od Švedske (upor. prev. Milan Tasić, Grafos, Beograd [1981]).

To dobročinstvo primila bih u Rajsvajku, gde ćemo boraviti kod princa od Oranža,²⁸ sve dok ova kuća ne bude pospremljena, ali nema potrebe da zbog toga menjate adresu na pismima

Vašoj vrlo odanoj prijateljici koja vam stoji na usluzi,
Elizabeti.

8.

DEKART ELIZABETI²⁹

Ehmond, 15. septembar 1645.

Gospodo,

Vaša Visost je tako tačno zapazila sve razloge koji su Seneku sprečili da nam jasno izloži svoje mišljenje o najvišem dobru, a njegovu knjigu potvrdili ste se da pročitate tako pažljivo da se bojim da ću biti dosadan nastavim li ovde da redom preispitujem sva njena poglavlja, te zbog toga odložim odgovor na poteškoću koju ste mi predložili, a tiče se sredstava za snaženje uma kako bi razabrao šta je najbolje u svim životnim delima. Stoga, ne zaustavljajući se sada da bih sledio Seneku, pokušao bih samo da objasnim svoje mišljenje o tom predmetu.

Čini mi se da mogu postojati samo dve stvari koje se zahtevaju da bismo uvek bili pripravljeni da ispravno sudimo: jedna je saznanje istine, a druga sviknutost da se sećamo tog saznanja i uz njega pristajemo svaki put kada prilike to zahtevaju. Ali, pošto jedino Bog sve savršeno zna, potrebno je da se zadovoljimo znanjem o stvarima koje su nam najkorisnije.

Među njima je prva i glavna da postoji Bog, od koga sve zavisi, čija su savršenstva beskonačna, moć ogromna, odluke nepogrešive: jer, to nas podučava da povoljno primamo sve što nam se događa, kao da nam je to Bog izričito poslao; a pošto je pravi predmet ljubavi savršenstvo, kada naš duh uznesemo da bismo Boga osmotrili takvog kakav jeste, prirodno bivamo toliko naklonjeni da ga volimo da radost nalazimo čak i u našim patnjama, pomišljajući da se njegova volja izvršava u tome što ih podnosimo.

Druga stvar koju treba znati jeste priroda naše duše, utoliko što ova opstoji bez tela i od njega je mnogo uzvišenija i kadra da uživa u beskrajnim zadovoljstvima kojih nema za ovoga života: jer, to nas sprečava da se bojimo smrti, pa u toj meri otklanja našu ljubav od ovozemaljskih stvari da samo s prezirom gledamo na sve što je u moći sudbine.

A tome može dosta poslužiti i ako dostojno sudimo o božjim delima i raspoložemo onom neizmernom idejom o prostranstvu univerzuma, koju sam pokušao da dam na

28 Prinčevi od Oranža bili su namesnici (hol. *stadhouder*) Ujedinjenih provincija Nizozemske i, u razdoblju u kojem se ova prepiska odvija, zaštitnici palatinskog doma u izgnanstvu. Tadašnji princ od Oranža, Fridrih-Henrik, bio je brat Elizabetine bake Julijane, a njegov sin Vilijam II oženio se kćerkom engleskog kralja Čarlsa I.

29 AT, tom IV, str. 290–296.

znanje u III knjizi mojih *Principia*:³⁰ jer, ako zamislimo da onkraj nebesa nema ničeg osim imaginarnog prostora, te da su sva ta nebesa stvorena samo zato da bi služila Zemlji, a Zemlja pak da bi služila čoveku, bićemo skloni da pomislimo kako je ova Zemlja naše glavno boravište, a ovaj život naš najbolji život; tada, umesto da saznamo savršenstva koja su istinski u nama, ostalim ćemo stvorenjima, kako bismo se iznad njih uzdigli, pripisati nesavršenstva koja ona nemaju, pa ćemo, podležući neumesnoj taštini, poželeti da budemo božji savetodavci i da zajedno s Bogom preuzmемо teret upravljanja svetom, što proizvodi beskrajn niz zaludnih briga i zlovolja.

Pošto smo, tako, raspoznali božju dobrotu, besmrtnost naših duša i veličinu univerzuma, ima još jedna istina koju bi, čini mi se, bilo vrlo korisno znati: ona glasi da, mada je svako od nas osoba odelita od drugih, pa se prema tome njeni interesi na neki način razlikuju od interesa ostalih ljudi, čovek ipak mora imati na umu da ne može opstati sâm, te da je, u stvari, deo univerzuma i, još posebnije, jedan od delova ove Zemlje, ove države, ovog društva, ove porodice, s kojima je povezan svojim prebivalištem, zakletvom, rođenjem. A interesima celine čiji smo deo uvek treba prvenstvo dati u odnosu na interese naše pojedinačne osobe, ali ipak s merom i uzdržano, jer pogrešno bi bilo izložiti se velikom zlu kako bi se svojim srodnicima ili svojoj zemlji pribavilo samo kakvo malo dobro; a ako jedan čovek sâm po sebi vredi više nego ostatak njegova grada, on neće imati razloga da se žrtvuje kako bi taj grad spasio. No, ako neko sve svodi na samoga sebe, neće prezati da znatno naškodi drugima kada pomisli da će otuda izvući kakvu malu pogodnost, pa neće imati nikakvog pravog prijateljstva, nikakve prave vernosti, niti uopšte ikakve vrline; s druge strane, opet, ako sebe smatra delom zajednice, čovek nalazi zadovoljstvo u tome što čini dobro svima, pa se neće bojati čak ni da, kada se prilika ukaže, svoj život ugrozi kako bi drugima učinio uslugu, naime poželeti i da, ako treba, svoju dušu izgubi kako bi spasio druge. Tako je ovaj obzir izvor i koren svih najodvažnijih dela koja ljudi preduzimaju; jer, što se tiče onih koji se smrti izlažu vođeni taštinom, nadajući se da će biti hvaljeni, ili pak zbog gluposti, pošto ne strahuju od opasnosti, mislim da ih pre treba žaliti nego ceniti. No, kada se neko izloži pogibelji zato što veruje da je to njegova dužnost, ili podnosi kakvo drugo zlo kako bi to donelo dobro drugima, čak i ako možda ne uviđa promišljeno da to čini zato što zajednici čiji je deo duguje više nego samome sebi kao pojedincu, ipak to čini zahvaljujući obziru koji je u njegovoj misli nejasno prisutan. A čovek je prirodno sklon da taj obzir ima u vidu kada poznaje i voli Boga kako valja; jer tada se, prepuštajući sebe u potpunosti njegovoj volji, odriče sopstvenih interesa, i jedina mu je strast da čini ono što veruje da je Bogu ugodno; zato uživa u spokojstvu duha i zadovoljstvima koja su neuporedivo vrednija od svih sitnih prolaznih radosti koje zavise od čula.

Pored tih istina, koje se uopšteno tiču svih naših dela, treba znati i brojne druge, koje se posebnije odnose na svako od njih. Čini mi se da su glavne među njima one koje sam raspoznao u svom poslednjem pismu: naime, da nam dobra u potragu za kojima nas sve naše strasti navode te strasti prikazuju većima nego što ona uistinu jesu, te da telesni užici nikad nisu onako trajni kao duševni, niti pak onako veliki kao što izgledaju kada ih priželjkujemo. Na to moramo pažljivo obratiti pažnju kako bismo, kada oseti-

30 *De Mundo adspectabili.*

mo da smo poneseni kakvom strašću, prestali da rasuđujemo sve dok se ona ne stiša, te kako ne bismo dopustili da nas zavara lažni privid ovozemaljskih dobara.

Tome nemam da dodam ništa drugo, izuzev da treba posebno razmotriti i sve običaje koji vladaju tamo gde živimo, kako bismo znali dokle moramo da ih sledimo. Pa iako ne možemo imati pouzdane dokaze o svemu, moramo bar stati na jednu stranu i, u pogledu svega što se uvrežuje, usvojiti mišljenja koja nam se čine najverodostojnijim, kako u trenutku kada treba delati nikad ne bismo ostali neodlučni. Jer, samo je neodlučnost uzrok žaljenja i kajanja.

Uostalom, rekao sam već da se, pored saznanja istine, od čoveka zahteva i navika da uvek bude pripravan da ispravno sudi. Jer, pošto našu pažnju ne možemo ustrajno posvećivati jednoj stvari, ma koliko bili jasni i očigledni razlozi koji su nas ranije uverili u neku istinu, lažni prividi nas kasnije mogu odvratiti da u nju verujemo, osim ako je dugom i čestom meditacijom nismo u toj meri utisnuli u naš duh da ona bude pretvorena u naviku. U tom se smislu s razlogom u Školi³¹ kaže da su vrline navike; jer, doista, nikad se ne greši zato što se u teoriji ne raspolaže znanjem o onome što treba činiti, nego zato što se tim znanjem ne raspolaže u praksi, to jest stoga što nema čvrste navike da se u to veruje. A pošto, dok ovde ispitujem pomenute istine, u sebi takođe učvršćujem odgovarajuću naviku, vašoj Visosti dugujem naročitu zahvalnost što dozvoljava da o tome s njom razgovaram, i nema ničeg u šta bih smatrao da sam svoje slobodno vreme bolje utrošio nego što je ono za kojega mogu posvedočiti da sam

Gospodo,

Vrlo ponizan i poslušan sluga Vaše Visosti,

Dekart.

Kada sam završio ovo pismo, primio sam ono v[aše] V[isosti] od 13. [septembra]; ali, u njemu nalazim toliko toga što bi trebalo razmotriti da se ne usuđujem odgovoriti odmah, pa sam siguran da će v[aša] V[isost] više voleti da o tome malo porazmislim.

9.

ELIZABETA DEKARTU³²
[Rajsvajk], 30. septembar [1645]

Gospodine Dekart,

Premda bi mi vaše primedbe o Senekininim mišljenjima o najvišem dobru pomogle da iz čitanja njegove knjige izvučem više dobiti nego što bih je sama mogla pronaći, nimalo mi nije žao što ste ih zamenili istinama toliko potrebnim kao što su one koje se tiču sredstava za snaženje uma, kako bi se razabralo šta je najbolje u svim životnim delima, pod uslovom da tome pridodate i objašnjenje koje je mojoj glupavosti potrebno, a odnosi se na korisnost saznanja koja nudite.

31 Tj. u sholastici.

32 AT, tom IV, str. 301–304.

Saznanje o postojanju Boga i njegovim atributima može nam pružiti utehu za sve nedaće koja nam pridolaze od uobičajenog toka prirode i poretka koji je On u njoj ustanovio, kao što su gubitak dobara u oluji, zdravlja zbog zatrovanosti vazduha, prijatelja zbog njihove smrti; ali, to ne važi i za nedaće koje nam nameću ljudi, čija nam volja izgleda potpuno slobodna, budući da nas samo vera može ubediti da Bog brižljivo upravlja voljama i da je sudbinu svakog čoveka odredio pre stvaranja sveta.

Besmrtnost duše i saznanje da je ona mnogo uzvišenija od tela u stanju je da u nama pobudi želju za smrću i prezir prema njoj, jer se ne može sumnjati da ćemo živeti srećnije oslobođeni bolesti i telesnih strasti. A čudi me da bi oni koji za sebe kažu da su uvereni u ovu istinu i žive bez otkrivenog zakona više voleli mukotrpan život negoli probitačnu smrt.

Ogromno prostranstvo univerzuma, na koje ste ukazali u trećoj knjizi vaših *Principa*, služi nam da naše naklonosti odvratimo od onoga što u njemu vidimo, ali i razdvaja ono posebno providenje,³³ koje je temelj teologije, od naše ideje o Bogu.

Uviđanje da smo deo celine, za čijim prvenstvom moramo težiti, doista je izvor svih plemenitih dela; ali, nalazim mnogo poteškoća u pogledu uslova koje u toj stvari propisujete. Kako li muke koje podnosimo zbog zajednice sameriti s dobrom koje će otuda proisteći, a da nam one ne izgledaju utoliko veće što je ideja o njima razgovetnija? I kakvo ćemo pravilo imati za poređenje stvari koje nam nisu podjednako dobro poznate, poput naše sopstvene zasluge i zasluge onih s kojima živimo? Prirodno naduven čovek uvek će tas pretegnuti na svoju stranu, a skroman će sebe ceniti manje nego što vredi.

Da bismo imali koristi od posebnih istina o kojima govorite, treba tačno poznavati sve te strasti i predrasude koje su većinom neprimetne. Posmatrajući običaje zemalja u kojima živimo, katkad nalazimo da ih ima prilično nerazumnih, ali ih treba slediti kako bismo izbegli veće nepravilike.

Otkad sam ovde, to iskušavam na prilično mučan način; jer, nadala sam se da ću boravak na selu iskoristiti provodeći vreme u izučavanju, a zbog ometanja onih koji nemaju šta da rade imam neuporedivo manje slobodnog vremena nego u Hagu; i mada je vrlo nepravično što me lišavaju stvarnih dobara kako bih im pružila ona umišljena, prisiljena sam da se povinujem neuviđavnim zakonima uglađenosti, kako ne bih navukla neprijatelje. Otkako pišem ovo pismo, svojim dosadnim posetama prekidali su me više od sedam puta. Od slične nepravilike koju bi vam mogla priuštiti, moja su pisma zaštićena vašom prekomernom dobrotom, koja vas obavezuje da izvolite učvrstiti i moje navikavanje na vaša saznanja, tako što ćete ih saopštavati osobi nepoučljivoj poput

Vaše vrlo odane [prijateljice] koja vam stoji na usluzi,
Elizabete.

33 Za razliku od *opšteg* providenja, kojim je Bog odvajkad i jednom za svagda uredio sve stvari u ovome svetu, *posebno* providenje odnosi se na pojedinačne božje intervencije u delovanju tih nepromenljivih zakona.

DEKART ELIZABETI³⁴
 Ehmond, 6. oktobar 1645.

Gospodo,

Nekoliko sam se puta našao u nedoumici: znati da li je bolje biti radostan i zadovoljan umišljajući da su dobra koja posedujemo veća i cenjenija nego što jesu, te ne znati ili ne zastajkivati da se osmotre ona koja nam nedostaju, ili pak više smotrenosti i znanja uložiti u saznanje prave vrednosti jednih i drugih, pa biti sve tužniji. Kada bih mislio da je radost najviše dobro, ne bih nimalo sumnjao da čovek mora pokušati da bude radostan po svaku cenu, te bih odobrio i grubost onih koji svoja nezadovoljstva utapaju u vinu ili ih utažuju duvanom. Ali, ja pravim razliku između najvišeg dobra, koje se sastoji u upražnjavanju vrline, ili (što je isto) u posedovanju svih dobara čije sticanje zavisi od naše slobodne volje, i spokojstva duha koje sledi iz toga sticanja. Pa zato, uvidevši da je savršenije saznati istinu, čak i kada nam ona škodi, nego za nju ne znati, priznajem da je bolje biti manje radostan, a više znati. Eto zašto ne znači da nam je uvek, kada smo najradosniji, duh spokojniji; naprotiv, velike radosti su obično tmurne i ozbiljne, a samo one osrednje i prolazne praćene su smehom. Stoga nimalo ne odobravam pokušaj da se zavaramo tešeći se lažnim tlapnjama; jer, jedino zadovoljstvo koje otuda dobijamo može doticati samo površinu duše, koja međutim oseća unutrašnju gorčinu uviđajući da su one lažne. A ako bi se dogodilo da se duša tako ustrajno zabavlja nečim drugim pa da to nikad i ne primećuje, ne znači da bismo zbog toga uživali u blaženstvu o kojem je reč, jer ono mora zavisi od našeg ponašanja, a ono prvo nam pridolazi samo od sudbine.

Ali kada se, možda, suočimo s različitim, podjednako istinitim obzirima, od kojih nas jedni navode da budemo zadovoljni, a drugi nas, naprotiv, u tome sprečavaju, čini mi se da razboritost zahteva da se odlučimo prvenstveno za one koji nam pribavljaju spokojstvo; pa čak i, pošto su skoro sve stvari na ovome svetu takve da se mogu posmatrati s one strane s koje izgledaju dobre, i s neke druge, s koje zapažamo njihove nedostatke, mislim da je – ako se u nečemu moramo poslužiti veštinom – to upravo umeće da ih sagledamo s one strane s koje nam se čine po nas najpovoljnijim, pod uslovom da se u tome ne prevarimo.

Tako, kada vaša Visost zapaža razloge s kojih je možda imala više slobodnog vremena kako bi negovala svoj um nego mnogi njeni vršnjaci, pa ako izvoli razmotriti i koliko li je više od njih otuda izvukla koristi, siguran sam da će imati čime da bude zadovoljna. I ne vidim zašto se ona radije poredi s njima u onome zbog čega jadikuje nego u onome što bi joj moglo doneti spokojstvo. Jer, pošto je ustrojstvo naše prirode takvo da je našem duhu potrebno mnogo odmora kako bi nekoliko trenutaka mogao korisno upotrebiti u potrazi za istinom, te s obzirom da se, ako se odveć posvećuje izučavanju, uspavljuje umesto da postaje uglađeniji, vreme koje smo mogli upotrebiti za učenje ne moramo odmeravati brojem sati koje smo imali samo za sebe, već radije,

34 AT, tom IV, str. 304–317.

čini mi se, primerom onoga što se najčešće zbiva s drugima, budući da je to pokazatelj uobičajenog domašaja ljudskog duha.

Izgleda mi, takođe, da nema povoda kajanju kada smo uradili ono što smo prosudili da je najbolje u trenutku kada je trebalo odlučiti se na delanje, čak i ako kasnije, na miru porazmislivši, prosudimo da smo pogrešili. No, kajanju bi pre bilo mesta ako smo uradili nešto protivno našoj savesti, čak i kada kasnije uvidimo da smo postupili bolje nego što smo mislili: jer, možemo odgovarati samo za naše misli, a u čovekovoj prirodi nije da zna sve, niti pak da na licu mesta uvek sudi bolje nego kada ima dovoljno vremena da donese odluku.

Uostalom, premda je taština zbog koje čovek ima o sebi bolje mišljenje nego što bi trebalo porok svojstven samo slabim i niskim dušama, ne znači da one jače i plemenitije moraju sebe prezirati; jer, treba biti pravičan prema sebi, pa priznavati kako svoja savršenstva tako i mane; a ako nam pristojnost zabranjuje da ih na sav glas objavljujemo, ipak nas ne sprečava da ih budemo svesni.

Najzad, iako ne raspolazemo beskonačnim znanjem potrebnim da bismo savršeno poznavali sva dobra među kojima u različitim životnim prilikama treba izabrati, moramo se, čini mi se, zadovoljiti osrednjim znanjem o najnužnijim stvarima, poput onih koje sam nabrojao u svom poslednjem pismu.

U njemu sam već izneo svoje mišljenje u pogledu poteškoće na koju vaša Visost ukazuje: naime, jesu li oni koji sve svode na sebe same razboritiji od onih koji brinu za druge. Jer, ako mislimo samo na sebe, mogli bismo uživati jedino u dobrima koja se samo nas tiču; s druge strane, ako sebe smatramo delovima nekog drugog tela, delimo i dobra koja su mu zajednička, a da pritom nismo lišeni nijednog od onih koja su samo nama svojstvena. Ali, sa zalima nije tako; jer, kao što nas uči filozofija, zlo nije ništa stvarno nego naprosto lišenost nečega; a kada se rastužimo zbog nekog zla koje pogađa naše prijatelje, ne znači da zbog toga delimo nedostatak u kojem se zlo sastoji; pa ma koliko tuge ili muke osećali tom prilikom, ona ne bi mogla biti onolika koliko je unutrašnje spokojstvo koje uvek prati dobra dela, a pre svega ona koja proizlaze iz čiste naklonosti prema drugome, koju ne svodimo na nas same, to jest iz hrišćanske vrline koja se zove milosrđe. Tako, čak i u plaču i velikoj patnji možemo naći više uživanja nego u smehu i smirenosti.

A lako je dokazati da je duševni užitek u kojem se sastoji blaženstvo tesno povezan s telesnom čilošću i ugodnošću, o čemu nam govori kako primer [pozorišnih] tragedija koje nam se sviđaju utoliko više ukoliko u nama izazivaju više tuge, tako i primeri telesnih vežbi, poput lova, loptanja³⁵ i sličnih, koje su prijatne iako prilično naporne; a vidimo čak i da umor i težak posao često povećavaju taj užitek. A uzrok zadovoljstva što ga duša pobire u tim vežbama sastoji se u tome što joj one ukazuju na snagu, okretnost ili kakvo drugo savršenstvo tela s kojim je združena; no, zadovoljstvo koje duša nalazi u plaču, uprizorenju kakvog kukavnog ili kobnog događaja u pozorištu, proizlazi prvenstveno otuda što joj se čini da, kada saučestvuje sa ojađenima, preduzima krepno delo: i, uopšte, godi joj da oseća kako se u njoj bude strasti, bez obzira kakve bile, pod uslovom da nad njima i dalje gospodari.

35 Fr. *jeu de paume* – rani oblik tenisa.

No, potrebno je da pomenute strasti podrobnije razmotrim, kako bih mogao da ih definišem; a to će mi ovde biti lakše nego da pišem nekom drugom; jer, pošto se vaša Visost potrudila da pročita raspravu koju sam svojevremeno skicirao,³⁶ a tiče se prirode životinja, znate već na koji način mislim da se u mozgu obrazuju različiti utisci – jedni, zahvaljujući spoljašnjim predmetima koji pokreću čula, drugi zahvaljujući unutrašnjim stanjima tela, ili pak ostacima ranijih utisaka koji su se zadržali u pamćenju, ili, opet, zahvaljujući pobuđenosti duhova koja dolazi iz srca, odnosno, kada je o čoveku reč, zahvaljujući delovanju duše koja ima izvesnu snagu da izmeni utiske u mozgu, kao što, zauzvrat, oni imaju snagu da u duši pobude misli koje ne zavise od njene volje. Zbog toga se, uopšte uzev, strastima mogu nazvati sve misli koje su u duši pobuđene bez pomoći njene volje (pa otuda, bez bilo kakvog njenog delovanja), samo zahvaljujući utiscima koji su prisutni u mozgu, jer strast je sve što nije delovanje. Ali, obično se taj naziv ograničava na misli koje su izazvane kakvom naročitom pobuđenošću duhova. Jer, one koje se javljaju zahvaljujući spoljašnjim predmetima, ili pak unutrašnjem stanju tela, kao što su opažanje boja, zvukova, mirisa, glad, žeđ, bol i slične, nazivaju se osećajima, od kojih su neki unutrašnji, a drugi spoljašnji. A one misli koje zavise samo od tragova što su ih prethodni utisci ostavili u pamćenju, kao i od uobičajene pobuđenosti duhova, nazivaju se sanjarijama, bilo da se javljaju u snu, bilo u budnom stanju, kada duša, ne odlučujući se ni na šta sama od sebe, nehajno sledi utiske koji su se zatekli u mozgu. Ali, kada se služi svojom voljom da bi se odlučila za neku misao koja nije samo shvatljiva nego i zamisliva, ona ostavlja u mozgu nov utisak, pa to u duši nije strast već delovanje koje se naziva u pravom smislu reči uobraziljom. Najzad, kada se u duhovima stvari odvijaju na redovan način, tako da obično pobuđuju tužne, radosne ili slične misli, to se ne pripisuje strasti nego prirodi ili naravi osobe u koje su one pobuđene, pa se zato kaže da je neko po prirodi tužan, drugi pak vesele naravi, itd. Tako se strastima u pravom smislu reči nazivaju samo one misli koje potiču od neke naročite pobuđenosti duhova, čije posledice kao da se osećaju u samoj duši.

Istina je da skoro sve naše misli zavise od više uzroka koje sam upravo razlikovao; ali, imenujemo ih po onom glavnom, ili pak po onom na koji prvenstveno obraćamo pažnju: zbog toga, osećaj bola mnogi brkaju sa strašću tuge, a osećaj golicanja sa strašću radosti, koju nazivaju još i nasladom ili užitkom; osećaj žeđi ili gladi brkaju sa željom da se pije ili jede, što su strasti; jer, uzroci koji izazivaju bol pobuđuju duhove na način koji se zahteva da bi se izazvala tuga, a oni koji proizvode osećaj golicanja pobuđuju ih na način koji se zahteva da bi se izazvala radost, što važi i za ostale osećaje.

Katkad se, takođe, sklonosti ili navike koje pripravljaaju na neku strast brkaju sa samom strašću, što je ipak lako razlikovati. Jer, na primer, kada se u nekom gradu pronese vest da se neprijatelji spremaju da ga opsednu, prvi sud koji stanovnici donesu o zlu što im se možda sprema jeste delovanje duše, a ne strast. I mada se ispostavlja da je taj sud u mnogih sličan, ipak nisu svi njime podjednako potreseni, nego jedni više a drugi manje, već prema tome jesu li više ili manje sviknuti na strah ili strahu skloni. A pre nego što njihovu dušu obuzme ova emocija, u kojoj se strast jedino i sastoji, potrebno je da ona taj sud

36 Reč je o Dekartovom nezavršenom spisu *Opis ljudskog tela i svih njegovih funkcija*, objavljenom posthumno (1664).

doneše, ili pak da, bez suđenja, bar pojmi opasnost i predstavu o njoj utisne u mozak, što se obavlja jednim drugim delovanjem koje se naziva uobraziljom, te da tim istim putem duša determiniše duhove – koji idu od mozga, preko nerava do mišića – da zađu u one mišiće koji služe da stegnu srčane otvore, što obustavlja cirkulaciju krvi; usled toga, celo telo obuzima bledilo, studen i drhtavica, a novi duhovi, koji idu iz srca ka mozgu, pobude se u toj meri da u njemu mogu stvoriti samo one slike koje u duši izazivaju strast straha: a sve se to dešava tako brzo jedno za drugim da izgleda kao jedna jedina operacija. Tako se i kod svih ostalih strasti javlja neka naročita pobuđenost u duhovima koja dolazi iz srca.

Eto šta sam, pre osam dana, mislio da napišem vašoj Visosti, a nameravao sam i da dodam jedno podrobno objašnjenje svih strasti; no, budući da mi je bilo teško da ih nabrojim, morao sam pustiti listonošu da ode bez moga pisma; a pošto sam u međuvremenu primio pismo kojim me je vaša Visost počastvovala, ukazuje mi se nova prilika za odgovor, što me obavezuje da za neki drugi put odgodim razmatranje o strastima; ovde mogu samo reći da svi razlozi koji dokazuju postojanje Boga, te da je on prvobitan i nepokretan uzrok svih posledica koje ne zavise od slobodne volje ljudi, na isti način dokazuju, čini mi se, da je on i uzrok svih onih koje od te volje zavise. Jer, dokazati da on postoji moglo bi se jedino ako ga smatramo potpuno savršenim bićem; a potpuno savršen ne bi bio ako bi se na svetu moglo zbiti nešto što u celosti ne potiče od njega. Istina je da nas samo vera uči šta je milost kojom nas Bog uznosi do natprirodnog blaženstva; ali, i sama filozofija je dovoljna kako bi se saznalo da se u ljudskom duhu ne bi mogla javiti ni najneznatnija misao a da Bog ne želi i da, od pamtiveka, nije želeo da se ona javi. A razlikovanje koje je Škola unela između univerzalnih i pojedinačnih uzroka ovde nije umesno: jer, budući da je Sunce, na primer, univerzalni uzrok sveg cveća, nije samim tim i uzrok toga što se lale razlikuju od ruža, jer njihovo proizvođenje zavisi i od nekih drugih pojedinačnih uzroka koji nisu podložni njegovom delovanju; no, Bog je u toj meri univerzalan uzrok svega da je na isti način i sveobuhvatan uzrok svega, pa se tako ništa ne može dogoditi bez njegove volje.

Istina je i da bi saznanje o besmrtnosti duše i blaženosti za koju će ona biti kadra izvan ovoga života moglo onima koji su njime zasićeni dati povoda da se života ostave, ako bi bili uvereni da će kasnije u svoj toj blaženosti uživati; ali, nijedan im razlog to ne jemči, pa nas samo pogrešna filozofija Hegesije,³⁷ čiju je knjigu Ptolomej zabranio pošto su se mnogi ubili kada su je pročitali, pokušava da ubedi da je ovaj život loš; sasvim suprotno tome, istinska filozofija nas uči da, čak i sred najtužnijih nesreća i najžešćih bolova, možemo uvek biti zadovoljni, pod uslovom da znamo da se koristimo umom.

Što se tiče prostranstva univerzuma, ne vidim kako smo, kada o tome razmišljamo, pozvani da posebno providenje razdvojimo od ideje koju imamo o Bogu: jer, s Bogom je sasvim drugačije nego s konačnim silama, a budući da one mogu biti iscrpljene, imamo razloga da – uviđajući da su zabavljenje [izazivanjem] niza krupnih posledica – prosudimo da nije verovatno da će se protegnuti i do onih neznatnijih; no, ukoliko dela božja smatramo većim, utoliko ćemo bolje zapaziti beskonačnost njegove moći; a ukoliko nam je ta beskonačnost poznatija, utoliko smo sigurniji da se ona proteže sve do najposebnijih ljudskih dela.

37 Grčki filozof (III vek pre n. e.), »propovednik smrti«, pripadnik kirenaičke škole.

Ne verujem ni da, pod onim posebnim božjim providenjem, za koje vaša Visost kaže da je temelj teologije, podrazumevate nekakvu promenu koja se zbiva u njegovim odlukama povodom dela koja zavise od naše slobodne volje. Jer, takvu promenu teologija ne dopušta; a kada nas obavezuje da se molimo Bogu, to nije zato da bismo ga poučili za čim imamo potrebu, niti od njega pokušali da izdejstvujemo da nešto promeni u poretku koji je njegovim providenjem odvajkad ustanovljen – jer bi i jedno i drugo bilo za svaku osudu – nego je to stoga da bismo od njega dobili ono što je, otkako je sveta i veka, hteo da dobijemo našim molitvama. A verujem da su svi teolozi u tome saglasni, pa čak i arminijanci,³⁸ koji kao da su najpopustljiviji kada je reč o slobodnoj volji.

Priznajem da je teško tačno odmeriti dokle um nalaže da se zanimamo za zajednicu; ali, to nije stvar u kojoj bi bilo nužno biti sasvim tačan: dovoljno je udovoljiti svojoj savesti, u čemu se može naći dosta mesta i sopstvenim sklonostima. Jer, Bog je tako čvrsto ustanovio poredak stvari i ljude tako tesno združio u društvo da čak i ako svako sve svodi na samoga sebe i nema nimalo milosrđa prema drugima, ipak će se, pod uslovom da je razborit, za njih založiti u svemu što je u njegovoj moći, naročito ako živi u doba u kojem običaji nisu iskvareni. A osim toga, budući da je uzvišenije i dičnije drugim ljudima činiti dobro nego ga sebi pribavljati, najviše su tome sklone najotmenije duše koje najmanje drže do dobara što ih poseduju. Samo one slabe i niske cene sebe više nego što bi trebalo, pa su poput malih sudova koje mogu ispuniti tri kapi vode. Iako znam da vaša Visost nije među njima, te da se ove niske duše mogu podstaći da se pobrinu za druge samo ako im se ukaže na probitak koji bi otuda mogle izvući za sebe, potrebno joj je ipak, u njenom interesu, predočiti da neće zadugo moći da bude korisna onima koje voli bude li sebe zanemarivala, te je zamoliti da vodi računa o svo-
me zdravlju. Upravo to čini,

Gospodo,

Vrlo ponizan i poslušan sluga vaše Visosti,

Dekart.

Preveo s francuskog Aljoša Mimica

38 Sledbenici Jakoba Hermansa, ili Jakoba Arminija (1560–1609), profesora teologije u Lajdenu, liberalnog tumača Kalvinovog učenja o predestinaciji. Arminijanska, ili remonstrantska jeres, osuđena je na kalvinističkom sinodu u Dordrehtu, 1619. godine.